

KELÂMÎ AÇIDAN ÜMİTSİZLİK (YEİS) VE İMAN-AMEL İLE İLİŞKİSİ

Resul ÖZTÜRK (*)

Özet

Bu çalışmada insanın psikolojik durumlarından birisi olan ümitsizliğin (yeis) iman ve iman amel ilişkisi durumu incelenecektir. Ümitsizlik sorunu bir iman sorunudur. Ümitle iman ya da ümitsizlikle imansızlık arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. İslam itikadı açısından kişinin ümitsizlik içerisinde olmaması koşulu imanla birlikte ümitsizliğin olamayacağını göstermektedir. İman amel ilişkisi noktasında amelsizliğin ümitsizliği, ümitsizliğin de imansızlığı sonuç verdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Ümitsizlik (yeis), iman, iman-amel, ümit (recâ), korku.

Despair (Yeis) and Despair's Situation from the Standpoint of Belief and Belief-Act Abstract

In this study it has been investigated man's psychological situations, despair and its situation according to belief and belief-act. Despair is undesirable situation and problem from the point of belief. There is most close connection between the belief and expectation or despair and unbelieving. According to Islam creed, person/human being mustn't be desperate because despair is destroying the men's will and liberty. There are a lot of individual and social damages of the despair. It is emphasized in the Qur'an that the Muslim must be hopeful and must not be hopeless of God. Because of relation between belief and act according to Kelâm, despair is connecting with unbelief; hopeful is belief. In addition to this, Qur'an also recommends balance between belief and act

Key Words: Despair (yeis), belief, belief-act, expectation (recâ), fear.

*) Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
(e-posta: resulozturk65@hotmail.com)

Giriş

Bu çalışmada ümitsizlik (yeis) durumunun kişinin imanı ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin amele yansımaları ele alınacaktır. İnsanın psikolojik hallerinden birisini ifade eden ümitsizlik, kişinin inanç yapısıyla yakından ilişkilidir. İnsanın inanç düzeyi onun ümitli ya da ümitsiz olmasını, ümitli ya da ümitsiz olması da inancını etkilemektedir. Başka bir ifadeyle ümitle iman ya da ümitsizlikle imansızlık durumu arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. İmanın insan hayatını bütünüyle kapsayan; zihni, duygusal ve iradî unsurların bileşiminden oluşan dışa vuruşu davranışlarla gerçekleşen *küllî psikolojik bir hal*¹ oluşu da göz önünde bulundurulduğunda bu konu çok daha büyük önem kazanmaktadır. İmanın sahil olmasının ön koşullarından birisi olarak kabul edilen 'kişinin ümitsizlik durumunda olmaması' koşulu ümitsizliğin imanda olamayacağını göstermektedir. Ümitsizliğin, Allah bilgisi (Marifetullah), Allah inancı, teslimiyetçi kader anlayışı gibi diğer temel bazı inanç konularıyla yakından ilişkili psikolojik bir durum olduğu da anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ümitsizlik durumunun iman-amel ilişkisi bakımından işgal ettiği konum ayrıca incelenecektir. Ümitsizliğin kişinin eylemsizliğine etkisi bu konunun amelle yakından ilişkisini göstermektedir.

Ümitsizliğin (Ye's) Anlamı

Ümitsizliğin Arapça karşılığı olan *yeis* kelimesi 'umutsuzluğa düşmek, ümitsizlik, kişinin ümit ve güvenle bağlanacağı şeyden ümidini kaybetmesi, bilmek, anlamak ve ümidin zıddı' manalarına gelmektedir. Bir kimsenin bir şeyden beklenti ve umudunu kesmesi, güvenini kaybetmesi, kalbinden ümit ve emeli tamamen kesip bütünüyle umuttan uzak ve boş olması demektir². *Yeis* kelimesi *yeise* fiilinden bir mastardır. 'Ümit besleme, beklenti içerisinde olma, umma' anlamındaki *recâ* kelimesinin karşıtıdır. Bir kimsenin bir şey hakkında kendi bilgi ve iradesiyle karar veremeyerek ümitsizlik ve korkuya düşmesi durumuna ise *ümitsizlik durumu (yeis hali)* denilmektedir. Kur'ânda birçok âyette bu kelime ve türevleri geçmektedir. Kur'ân'da genellikle (bir şeyden, özellikle de Allah'ın rahmetinden) *ümit kesmek* anlamda kullanılmıştır³. Sadece bir âyette de *bilmek* anlamında kullanılmıştır⁴.

Ümitsizlik, kişinin istek ve arzusunun tükenmesi, hayattan herhangi bir beklentisinin kalmaması anlamında psikolojik bir terimdir. Ümitsizliğin özünü bireyde yaşama ilişkin

1) Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yay. İst. 2002, s.29-30.

2) Cemaleddin Muhammed b. Mükrem İbn Manzûr el-İfrikî, *Lisanu'l-Arab*, (1. bsk.), Beyrut, 1410/1990, VI, 259-260.

3) Mâide, 5/3; Mümtehine, 60/13; Talak, 65/4; Ankebut, 29/23; Yusuf, 12/80, 87, 110; Ra'd, 13/31; Hüd, 11/9; Fussilet, 41/49; İsrâ, 17/83; 12/110; 12/80. Bu âyetlerden Mümtehine, 60/13'ün anlamı şöyledir: "Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin."

4) Ra'd, 13/31. "Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölümlerin konuşturulacağı bir Kur'ân olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir yalnız Allah'ındır. İman edenler anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola erdirtirdi. Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez."

herhangi bir çabanın olmaması oluşturmaktadır. İnsan yaşadığı sosyal hayat içerisinde etkisi altında kaldığı olumlu-olumsuz, küçük-büyük olan bir takım olaylarla iç içe yaşamaktadır. İnsanın hayatı sürekli olarak istediği düzeyde gitmeyebilir. İnsan zaman zaman istemediği durumlara da karşılaşabilir. İstemediği bir durumla karşılaşan insanın ümitsizlik ve kötümserlik psikolojisi olan yeis ile karşılaşması olağan bir durum gibi gözükmemektedir. Kişinin beklentilerine (emeline) kavuşamamasını, hayal kırıklıkları ve sürekli bir düzeyde gitmeyen hayatın kararsızlıkları ümitsizliğe neden olan bazı durumlardandır. Ayrıca siyasî istibdatların da bireysel ve toplumsal ümitsizliğe neden olduğundan bahsedebiliriz. Kur'ân insanın bu duruma dikkat çekmekte ve şöyle buyurmaktadır: “*İnsan hayır işlemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülür.*”⁵ İnsanın bu durumdan kurtulması, kendisini hayata hazır ve beklentiler içerisinde olması gerekmektedir. Kur'ân'da insanın Allah'ın rahmetinden ve yardımından ümit keserek karamsar bir tutumla pasif bir beklenti içerisinde bulunması kınanmaktadır. Allah insanın içerisinde bulunduğu ümitsizlik durumundan kurtulmasını istemekte ve bu durumu kınamaktadır. Nitekim bunun yanlışlığını bazı âyetlerle bildirmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: “(İbrahim:) dedi ki: Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”⁶ “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin” Çünkü Allah bütün günahları bağışlar...”⁷ Bu âyetlerde de görüldüğü üzere insanın daha çok Allah'ın engin rahmetinden ümidini kesmeyerek kendisini toparlaması, yeni bir dinamizmle hayata sarılması ve hayatında yeni bir sayfa açması istenilmektedir. Çünkü ümitsizlik (yeis) durumu insanı tembelliğe, rehavete ve gafflete sürükleyen ve onun mücadele ve hareket kabiliyetini yok eden psikolojik bir bozukluktur. Kişi bu hastalıkla hem dünyasından hem de ahretinden istenilen sonuca ulaşamamış olur. Mümin böyle bir tehlike ile karşılaşması durumunda tövbe ederek Allah'a sığınmalı, azim, irade ve sabırla kendisini yeniden kontrol altına almaya çalışmalıdır.

Ümitsizlik durumu psikolojik bir rahatsızlık olduğu gibi aynı zamanda da bir iman sorunudur. Hatta ümitsizliğin kaynağını kişinin yaratıcısıyla olan ilişkisinin kesilmesi oluşturmaktadır denilebilir. Kişinin yaratıcısıyla olan ilişkisinin kesilmesi benliğin bir hastalığıdır. Hatta ümitsizlik, kendisinden sonra hiçbir şey bırakmaksızın insanı felakete sürükleyen ‘ölümcül bir hastalık’ olarak bile görülmektedir⁸. Çünkü bu hastalık başka herhangi bir hastalıktan farklı olarak, varlığın en saygın özüne bir saldırı⁹ olarak görülebilmektedir. Çünkü varlığın (insanın) en saygın özü onun özgür iradeli bir varlık oluşudur. Bu durumu ortadan kaldıran her tutum ve yaklaşım bir hastalıktır ve tedavisi gerekli olan bir hastalıktır. Ümitsizlik hastalığı da kişinin iradesini ve hürriyetini yok etmektedir. Ümitsizlik hastalığına maruz olan kişi kendisini her ne kadar hür zannetse de aslında o

5) Fussilet, 41/49.

6) Hicr, 15/56.

7) Zümer, 39/53.

8) Sören Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, Çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğubatı Yay., Ankara 2004, s.26.

9) Kierkegaard, s.29.

şeytanın yörüngesine kapılmış manevi bir esaret içerisinde onun emrettiği gibi uyuşuk, miskin ve çaresiz durumdadır. Gerçek hürriyet ancak akıl ve irade ile birlikte vardır.

Kişinin bilinç, ben ve istençsizlik arasında birbirini tamamlayan yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bilinç, ben ve istençsizlik arasındaki ilişkiye dikkat çeken Kierkegaard bunlar arasında şu şekilde bir ilişki kurmaktadır: “Ne kadar bilinç varsa o kadar ben vardır; çünkü bilinç ne kadar gelişirse, istenç o kadar gelişir ve ne kadar istenç varsa, o kadar ben vardır. İstençsiz bir insanda ben yoktur; ama ne kadar beni varsa aynı şekilde o kadar kendinin bilincindedir.”¹⁰ Bu tanımlamada da görüleceği üzere kişinin ümitsizlik içerisinde bulunması aslında kendisinin anlamsızlığıyla eş bir tanımlamadır. Kişinin içerisinde bulunduğu ümitsizlik durumundan kurtulması için yöntem de sunan Kierkegaard öncelikle insana fırsat verilmesi gerektiğini ve ona olanak sunulmasını önermektedir. Çünkü ümitsiz kişi ancak olanakla kurtarılabilir. Ümitsiz kişi olanakla yeniden nefes alır, yeniden yaşamaya başlar. Burada Allah’ın yardımına da dikkat çeken Kierkegaard, ‘inanma söz konusu olduğunda olanağı bulmak sadece Tanrı ile mümkün olmaktadır. Çünkü Tanrı için her şey olanaklıdır’ demektedir¹¹. Kierkegaard’ın bu çıkarımında da görüldüğü gibi kişinin bilinç, benlik ve istenç düzeyinin tam olması onun Allah ve O’nun kudreti hakkında gerçek imana sahip olmasını netice vermektedir. Burada ümitle inanç arasında birebir bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Çünkü ümit her şeyden önce bir inanç konusudur. İnanan insan ümitlidir ve ümidi de inancı ile orantılıdır. Allah’ın Bir ve Tek olması O’nun hiçbir şeye benzemediği anlamı ile birlikte Allah’tan sakınmak, Allah’ın rahmetini ümit etmek gibi ahlaki ve içsel durumları da beraberinde getirmektedir. Nitekim Allahın bir olduğunu (tevhidi) benimseyen kul için O’nun hiçbir şeye benzemediğini bilmek, O’ndan gizli ve aşikâr sakınmak, O’ndan korkmak ve ümit etmek, O’nun Adl, Kerim, Rahim ve Hâkim olduğunu bilmek gerekir¹².

İnsan psikolojisi bakımından ümidini kaybeden kişinin durumu incelenmeye değerdir. İnsanın başına istemediği bir durum geldiğinde başka bir ifadeyle ona bir kötülük (şer) dokunduğunda hemen ümitsizliğe düşebilecek bir yaratılıştadır¹³. İnsanın ümitsizliğe düşmemesi için sürekli olarak iradesini güçlü tutmalı ve ümidini hiçbir zaman kaybetmemelidir. Çünkü ümidini kaybeden kişinin dünyası kararlı ve hayattan hiçbir beklentisi kalmamıştır. Böyle birisinin hayattan zevk alması, yüzünün gülmesi, kısacası hayatını anlamlandırması düşünülemez. Yukarıda da değinildiği gibi ümitsizlik, kişiyi kendi varlığından koparır. Bu durum onun Allah’tan ve evrenden kopmasından başka bir şey değildir. İnsan ruhunda derin uçurumlar oluşturan ümitsizlik, kişinin daha dünyada iken cehennem azabı çekmesine neden olabilecek bir psikolojik hastalıktır.

10) Kierkegaard, s.39.

11) Kierkegaard, s.49-50.

12) Kâsım b. İbrahim er-Ressi, *el-Adl ve’r-Tevhîd*, I, 593. (Abdulkerim Ahmed Abdulkerim Ahmed Cedbân, *Mecmu’u Küttüb ve Resâil el-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, Dâru’l-Hikmeti’l-Yemâniyye, San’a, 1422/2001 içerisinde).

13) İsrâ, 17/83; Fussilet, 41/49: “İnsan hayır işlemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülür.” Rum, 30/36: “İnsanlara bir rahmet tattırduğumuz zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”

Kişi evreni kendisinin içerisinde bulunduğu durum gibi düşünür. Kendisi mutlu olan insan ise her şeyi mutlu; kendisi hüzünlü ve kederli olan da herkesi o şekilde tasavvur eder. Bu durum onun evren tasavvuruyla sınırlı kalmaz, Allah'ı da o şekilde tasavvur etmesine sebep olur. Bunu ifade eden bir hadis şöyledir: “*Ben kulumun zannı üzereyim. Kulum Beni nasıl tanır, onunla öyle muamele ederim.*”¹⁴ Bu hadiste ifade edilen durum insan psikolojisini tam anlamıyla ifade etmektedir. Hadisteki anlatıma dayanarak Allah'ın şöyle dediğini şöyleyebiliriz: Benim hakkımda nasıl düşünürseniz, size öyle muamele ederim. Beni hep gazaplı, bol bol ceza veren birisi olarak düşünür, öyle inanırsanız, o şekilde muameleyi hak edersiniz. Eğer beni rahmeti ve merhameti bol ve bağışlayıcı olarak bilir ve öyle inanırsanız size de öyle davranırım. Sizin benim hakkımdaki hüsnü zanlarınız ya da suizanlarınız önemlidir, onları önemserim ve ona göre icraatta bulunurum.

Allah'ın birliğini benimseyen kişi aynı zamanda Allah'ın kudretinin her şeyi kuşatıldığını kabul etmek durumundadır. Dolayısıyla bu inançtaki bir mümin, Allah'ın kudreti karşısında her olabirliğin sonsuzluğunu ve ümitsizliğin kesin panzehirini elinde tutan kişidir. Çünkü onun inancında Allah her an her şeyi yapabilir. İnsan ölümcül hastalık olan ümitsizlikten ancak bu inançla; bu sağlıklı inançla çelişkilerden kurtulabilir. Olabilirliğe inanmayı gerçek inanmak olarak değerlendiren Kierkegaard, olabilirliğe inanan *inançlı kişinin* bu inancının onu mahvolmaktan koruduğunu savunur. Kurtuluş yöntemi konusunda her şeyini Tanrı'ya teslim eden *inançlı kişi* Tanrı için her şeyin mümkün olduğuna inanmakla yetinir. İşte Kierkegaard, olabilirliğe inanmayı Tanrı'ya inanmakla birlikte değerlendirmekte ve dua etmeyi de nefes almak şeklinde yorumlamaktadır. O, dua etmek için *Tanrı, ben ve yüce anlamıyla olabilirliğin* bir arada olmasının gerekliliğini vurgular¹⁵. Olabilirliğe inanarak Allah'a dua etmek aynı zamanda bir müminin özelliğidir. Nitekim Kur'an'daki bir âyet müminlerin özelliklerinden şu şekilde bahsetmektedir: “*Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine dua ederler.*”¹⁶ Dua etmek başlı başına bir ibadet olduğu gibi aynı zamanda müminin Allah'a karşı ümitvar tavrının, başka bir ifadeyle olabilirliğe olan inancının da bir göstergesidir. Mümin, Allah'ın kendi duasına cevap vereceği ümidini taşıyarak¹⁷ o bilinçle Allah'a dua eder.

Kur'an'da, müminlerin en önemli vasıflarından birisi olarak onların ümitli oldukları, Allah'tan ümit kesmedikleri ifade edilmektedir. Yukarıda da temellendirildiği gibi ümitli olmak kişinin imanının çok önemli bir belirtisidir. Hatta kişi imanı ölçüsünde Allah'tan ümit eder denilebilir. Müminin Allah'ın rahmetine ve nimetlerine kavuşmadaki çabası ümidi ölçüsünde olur. Her olayın Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleştiğini bildiği için hiçbir konuda üzüntüye, karamsarlığa ve ümitsizliğe düşmez. Mümin, kâinata olup biten her şeyin Allah'ın “*ol*” demesiyle gerçekleştiğine¹⁸ inanmış kişidir. Bunun bilincinde olan bir mümin, en olumsuz şartlarda ve en sıkıntılı durumlarda bile Allah'ın rahmetinden ve

14) Buhari, Tevhid, 15, 35; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 240.

15) Kierkegaard, s.50–52.

16) Secde, 32/16.

17) Mümin, 40/60. “*Rabbimiz şöyle dedi: ‘Bana duâ edin ki duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlere yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.’*”

18) Yâsin, 36/82.

yardımından ümidini kesmez. Böyle bir kişinin ümitsizliğe düşmesi düşünülemez. Allah'ı Kur'an'da tarif edildiği gibi tanıyıp takdir eden ve samimi olarak iman eden kişi Allah'ın kendi üzerindeki rahmetinin ve nimetinin bilincinde olur. Allah'ın müminlerin dostu ve yardımcısı olduğunu, onlara karşı sonsuz şefkat ve merhamet sahibi olduğunu, Allah'ın salih kullarını dünyada ve ahirette sonsuz mükâfatlarla müjdelediğini ve Allah'ın kesinlikle vaadinden dönmeyeceğini bilir¹⁹. O'nun kendisi için hep hayırlı ve güzel olanı diletiğini, kendisine rahmet ve hidâyet kapılarını açtığını, önüne sayısız ecir fırsatları serdiği inancını taşır.

Ümitsizlik Durumunun İmanla İlişkisi

İman kişinin tüm benliği ile ilişkili bir durum olduğuna göre kişinin ümitsizlik hali iman açısından da incelenmeyi gerekli kılmaktadır. Kişinin ümitsizlik içerisinde olması onun imanıyla yakından ilişkilidir. İman tanımlamalarında kişinin ümitsizlik durumu sürekli olarak göz önünde bulundurulmuştur. Ümitsizlik durumu ile imanın değeri birbirini etkileyen ve birbirini tamamlayan konulardır. Bundan dolayı ümitsizlik meselesi Müslüman kelâmcıları tarafından da ele alınmış önemli konulardandır. Kelâmcılar genel olarak ümitsizlik (yeis) halindeki imanın (iman-ı yeis) geçerli olmadığını kabul etmişlerdir. İman yeis ve ümitsizlik halinde olmamalıdır. Mümin olmayan birisi ölüm halinde iken iman ederse onun bu imanı makbul değildir. İman kalp ve vicdan işi olduğundan insanın her bakımdan hür iradesini kullanabilecek normallikte olması gerekir²⁰. İnanmayan bir kişinin ölümlerine karşı karşıya kaldığı son andaki imanının sahih olamayacağı görüşü ortak bir görüş olarak kabul edilmiş ve bazı âyetler buna delil olarak kullanılmıştır²¹. Ümitsizlik durumu imanda kabul edilemez bir durumdur. Çünkü imanda yakîn esastır. Şüphe ve yeis ile iman mertebesine ulaşamaz. Yeis durumundaki imanda bir iradeden bahsetmek söz konusu değildir. Kişinin kendi özgür iradesiyle ile gerçekleştirmeyip korku ve ümitsizlikten dolayı zoraki kabul gerçek bir iman olarak kabul edilemezdir. İradenin tahakkuk etmediği bir kabulün geçerli olamayacağı açıktır. Gerçek iman, kişinin özgür iradesiyle (ihtiyarî), gayb ve istikbale ilişkin olup gerçeğin delillerle istidlâl edilmesiyle ve ölümden önce gelecek için bir hayır kazanacak kadarki bir sürede oluşan imandır. Ümitsizlik halindeki kişi ister doğrudan peygamberin hitabına mazhar olmuş ve onun mucizesiyle karşılaştığı bir durumda iman etmiş olsun (Firavun'un imanı gibi)²², isterse de önceden iman etmeyen bir inançsızın üzerinde ölüm belirtilerini gördükten ve ölümün şiddeti kendisini sardığı, can boğaza geldiğinde (hâlet-i nezi'de) iman etmiş olsun²³ her iki durumdaki iman geçerli bir iman olarak kabul edilememektedir.

19) Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usûli Hamse*, Beyrut, 1422/2001, s.419-420; Kâsım b. İbrahim er-Ressi, *Mesâilu'l-Kâsım*, II, 589, (105. mesele).

20) Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, (3. bsk.), Tekin Kitabevi, Konya 1993, s.122.

21) Yûnus, 10/90-92; Mü'min, 40/84-85.

22) "Nihâyet, Firavun suda boğulup can çekişirken 'inandım, hakikat İsrail oğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş, ben de Müslümanlardım' demişti. Şimdi mi iman ediyorsun. Hâlbuki sen bundan evvel ömrün boyunca isyan etmiş, fesatçılardan olmuşsun." Yûnus, 10/90-91.

23) "Günahları işleyenlerden her birine ölüm gelince 'işte ben şimdi tövbe ettim' diyen kimselere tövbe yoktur. Kâfir olarak ölenlerin de tövbeleri makbul değildir. İşte bunlara biz çok acıklı bir azap hazırlamışızdır." Nisâ, 4/18.

İmanın bir kalp işi olmasından dolayı bir kişinin bir başkasının imanı hakkında karar vermesi mümkün değildir. İnsanların bir başkasının kalbinde taşıdığı imana muttali olmayacağını ve bu konuda ona yetki verilmediğini gösteren çok önemli bir olaydan burada bahsetmek gerekmektedir. Rivâyet şöyledir: Üsâme b. Zeyd'den rivâyet edilmiştir. "Resulullah bizi bir seriyye ile birlikte Huruka'ya gönderdi. Sabah baskını yapıp hezimete uğrattık. Ben ve Ensardan biri, Hurukalı bir adama rastladık. Adamı yenmiştik. Adam 'Lailahe illallah' dedi. Adam bunu söyler söylemez Ensardan olan arkadaşım onunla savaşmayı bıraktı, ben devam ettim ve mızrağımı saplayarak onu öldürdüm. Medine'ye geldiğimizde benim yaptığımı Resûlullah duymuş. (Beni çağırttı ve) "Ey Üsâme! Sen, 'lailahe illallah' dedikten sonra adam mı öldürdün?" diye sordu. Ben: "O bunu, canını kurtarmak için söyledi" dedim. Resûlullah: "Sen onun kalbini mi yardım ki onun korkudan mı yoksa inandığından mı 'Lailahe illallah' dediğini biliyorsun?" dedi. Bu cümleyi o kadar çok tekrar etti ki, keşke bugünden daha önce Müslüman olmasaydım (Müslüman olarak böyle bir cinâyeti işlememiş olurum) diye temenni ettim."²⁴ Bu hadîste anlatılan olayla Firavun'un boğulmasındaki olay ilk bakışta bazı benzerlikler gösterse de durum oldukça farklıdır. Firavunun gerçekten inanmadığını, kendisine fırsat verilse yine inanmayacağını, başka bir ifadeyle korktuğundan dolayı Firavun'un iman ettiğini Allah bilmekte ve bundan dolayı da onun imanını kabul etmemektedir²⁵. Üsâme b. Zeyd'nin öldürdüğü kişinin ise mümin olup olmadığını Allah'tan başka kimse bilemeyeceğinden dolayı Hz. Peygamber hiç kimseye böyle bir yetki vermemiştir. Buradan kişilerin imanları hakkında hüküm vermenin zorluğu ve ne kadar yanıltıcı olabileceği anlaşılmaktadır.

Yeis konusu Kelâm ve Akaid kitaplarında "*imânu'l-yeis*" ve "*tevbetu'l-yeis*" yani ölüm halindeki kişinin imanı konusunda ele alınmaktadır. Bu konu daha çok *be's* (azap)

24) Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Diyât 2; Müslim b. Haccac, *Sahihu Muslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İman 158; Ebu Davud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sunenu Ebi Davud*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Cihad 104. (Müslim'in Cündeb'ten kaydettiği bir diğer rivâyet ise şöyledir: "Sen Lailahe illallah diyeni öldürdün mü? Kıyamet günü Lailahe illallah gelince ona nasıl hesap vereceksin?" Bunu ona çok tekrarladi.")

25) Firavun, Allah'ı kabul etmediği gibi ilahlık ve rablik iddiasında bulunan ve kendisinden başka itaat edilecek bir güç tanımayan bir zorbadır. Onun o andaki hali, kendisinden başka bir güç tanımayan ve bütün sebepleri altüst edebilecek ilahî kudreti kabul etmeyen bir mütekebbirin kesin olarak gördüğü ölüm karşısında müthiş bir korku ve heyecanla çırpınması şeklindeki tam bir hâlet-i ye'istir. Firavun boğulmak üzere olduğu çaresizlik içerisinde "*İman ettim. Gerçekten İsrail oğullarının inandığı İlahtan başka tanrı yokmuş, ben de Müslümanlardım*" demiştir. Burada Firavun'un kullandığı ifade onun samimi olmadığı anlaşılabilir. O "Allah'a iman ettim" ya da "Musa'nın Rabbine inandım" yerine "*İman ettim. Gerçekten İsrail oğullarının inandığı İlahtan başka tanrı yokmuş*" demiştir. Hâlbuki sihirbazların iman edişleri anlatılırken "*Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik*" (Şuara, 26/47-48) demişlerdir. Bu ifadelerdeki farklılığa dikkat etmek gerekmektedir. Sihirbazlar imanlarında samimiydiler. Musa ve Harun'un Rabbini kabul ediyorlardı. Ancak Firavun "*İsrail oğullarının inandığı ilaha inandım*" demek suretiyle hem -Musa ve Harun'un ilahı değil- İsrail oğullarının yanlış olarak telakki ettikleri ilahlarını kabul ettiğini söylüyor hem de bu yanlış ikrarını bile tam bir taklit tutumuyla dile getiriyordu. Yani "madem onlar kabul ediyor ve suda boğulmaktan kurtuluyorlar; öyleyse ben de kabul ediyorum" diyordu. O hâlâ kibriden ve inandığından dolayı Hz. Musa'nın peygamberliğini tasdiğe yanaşmıyor ve direniyordu denilebilir. Dolayısıyla Firavun gönülden iman etmemekte ve içinde bulunduğu felaketten kurtulabilmek ümidiyle bu yola başvuruyordu. Aslında onun maksadı Allah'ı kabul etmek değil, bir şekilde ölümden kurtulmaktır.

kelimesinin geçtiği Mü'min, 40/85. âyetinin anlamı esas alınarak incelenmiştir. Bu âyetin anlamı şöyledir: “*Fakat azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi. Bu, Allah'ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan kanunudur. İşte orada inkârcılar hüsrana uğradılar.*”²⁶ Be's; azap, şiddet, sıkıntı, güç ve kuvvet anlamına gelmektedir. Bu âyette inançsız, yani Allah'a, Allah'ın peygamberlerine ve ahiret gününe iman etmeyen bir kimse, ölürken ölümün şiddetleri kendisine gelip çattığı ve ilahî azabı hissettiği vakit iman ederse, bu imana *iman-ı yeis* veya *iman-ı be's* denilir. Günahkâr birisinin ölürken günahlarından tevbe etmesine de *tevbe-i yeis* denilmektedir.

Ümitsizlik halindeki imanın geçerli olmadığı konusunda Matürîdîlerin büyük kelâmcılarından Ebû Mansûr el-Matürîdî şöyle demektedir: “(İmansız) kişinin can çekiştirdiği zaman, azabın indiği vakittir. O vakit kişi şahit ile (gözü önündeki azap ile) gaibe ilişkin bir konuda delil getiremez. Onun inandım sözü ilim ve bilgidен meydana oluşan inançla çelişmektedir. Çünkü bu şekilde iman, korku ve azabı gidermek için başvurulmuş bir çare gibidir. Kişinin kendi isteği ile ve çalışarak elde ettiği iman gibi değildir.”²⁷ Burada Matürîdî'nin imanda esas olarak gördüğü ilim ve bilgiye dikkat etmek gerekmektedir. Bu konuda yine Matürîdî kelâmcılarından Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed en-Neseffî'nin değerlendirmesi de oldukça önemlidir. O, ümitsizlik halindeki imanın geçerli olmadığı konusunda biraz daha açıklama getirmektedir. Neseffî, ye's ve be's halindeki bir kişinin imanının geçersiz olduğunu savunmakta ve bunu birkaç sebebe bağlamaktadır. Bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Bir kimsenin ümitsizlik ve korku halinde iman etmesi, kendisine yönelen ve artık kurtulamayacağını anladığı azaptan kurtulmak için olduğundan dolayı ihtiyarî ve hakikî iman değildir. Gerçek iman kişinin ‘*özgür iradesi ve isteği*’ ile Allah'a yaklaşması ve O'nun rızasını elde etmek için kazanılan imandır.

2-Ye's ve be's halinde kişiyi ihtiyarsız olarak inanmaya mecbur eden durum, ahiret azabının başlangıcı olan bir sıkıntı ve azaptır. O kişi bu durumdan kurtulması için imana sığınır. İmansız kişi ölürken azap çeker ve bu haliyle ahirete intikal eder.

3- Öldükten sonra olduğu gibi ölürken de kişinin nefsi elinden çıkmıştır. Ölürken nefsinde tasarrufa ve bir hayır kazanarak onunla faydalanmaya güç getiremez.

4-Ye's ve be's halindeki bir imanın faydasının olmadığı konusunda nass vardır²⁸.

26) Mü'min, 40/85. Kur'ân'da Allah'ın azabı gelmek üzereyken Hz. Yunus'un kavminin kurtulmasından bahsedilmektedir. Bu âyet şöyledir: “*Yunus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yunus'un kavmi) iman edince, dünya hayatında (sürüklenebilecekleri) rezillik azabını onlardan uzaklaştırmış ve onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık.*” Yunus, 10/98. Bu âyet ilk bakışta Mü'min, 40/85. âyetle çelişiyor gibi görünmektedir. Burada Hz. Yunus'un haber verdiği azabın belirtileri görülür görülmez çok ciddi bir pişmanlıkla hep beraber iman edip Allah'a teslimiyetlerini ifade etmişler ve böylece helak olmaktan kurtulmuşlardır.

27) Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilât li-Ebî Mansûr Matürîdî*, Raşid Efendi Kütüphanesi, Kayseri, Numara: 47, vrk. 182a.

28) en-Neseffî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûlu'd-Dîn*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004, s.39-40.

Güneşin batıdan doğması ya da göklerin parçalanıp yıldızların saçılması gibi kıyametin açık ve büyük belirtileri ortaya çıktığında, başka bir ifadeyle kıyamet kopmaya başlayınca ya da öldükten sonra diriltildiğinde kâfirin iman etmesi durumu da iman-ı ye's olarak değerlendirilmektedir. Bu iman da sahibine fayda vermeyecektir. Kıyametin büyük alametleri belirmeden önce iman edenler ve imanının gereği olarak salih amelleri olanların imanları kabul edilecektir. Aksi takdirde önceden iman etmemiş veya imanla bir hayır kazanmamış kişinin, kıyametin büyük ve açık belirtileri ortaya çıkınca veya öldükten sonra diriltilince iman etmesi de kişiye fayda sağlamayan bir iman-ı ye's durumudur.

Yeis halindeki iman sahibine fayda vermez. Bu durum Kur'ân'da şu şekilde anlatılmaktadır: “Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine (azap) meleklerinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin âyetlerinden bir kısmının geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: ‘Siz bekleyin, şüphesiz biz de bekliyoruz.’”²⁹ Bir kısım belirtiler (âyetler, âlâmetler) olayların artık ortaya çıkmaya başladıklarını gösterirler. Âyetler herkese açıkça belli olduğundan, ihtiyarî ve istidlâli olarak gaybî bir meseleye inanma ortadan kalkmıştır. O zaman iman etmenin herhangi bir faydası olmaz.

Kur'ân'da müminlerin Allah'tan ümitlerini kesmemeleri önemle vurgulanmaktadır. Ancak Yusuf, 12/110. âyetinde peygamberlerin ümitlerini kaybettikleri ifade edilmektedir. Âyetin meali şöyledir: *Nihâyet peygamberler ümitlerini kesecek hale gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.*” Bu âyetteki peygamberlerin ümitlerini kesmeleri durumu Hz. Ömer'in de dikkatini çekmiş ve bunun anlamını İbn-i Abbas'a sorma gereğini hissetmiştir. İbn-i Abbas, peygamberlerin ümitsizliğini Allah'tan ümitsizlik olarak değil de insanların Allah'a olan inançlarındaki ümitsizlik şeklinde olduğunu söylemektedir³⁰. Zaten bir Peygamber'in Allah'ın gücünden ya da Allah'ın yardımından ümit kesmesi düşünülemez.

Birçok İslam âlimi kişinin ümidini hiçbir zaman kaybetmemesinin gerekliliği konusunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunlardan Mevlana Celaleddin er-Rûmî şu tavsiyelerde bulunmaktadır: Arayan ister yavaş gitsin ister hızlı, nihâyet aradığını bulur. İki elini de aramadan çekme. Arama yolda en iyi bir kılavuzdur. Topal olsan, sakat olsan bile, uyuklar gibi halde, hatta edepsizcesine de olsa ona doğru kımıldan, onu ara. Gâh lafla, gâh susarak, gâh şuraya buraya boynunu uzatarak, o padişahın kokusunu almaya çalış. Yakup oğullarına ‘Yusuf’un kokusunu haddinden fazla arayın’ dedi. Siz de her duygunuzu istidatlı bir hale getirin de her yanda adamakıllı onu araştırın. Allah ‘Tanrı lütfünden meyus olmayın, ümit kesmeyin’ dedi. Çocuğunu kaybetmiş Yakup gibi sen de bucak bucak yürü. Onu ağzınla sorup soruşturun. Dört yana kulak verip onu araştırın! Nerden bir güzel koku alırsanız koklayın. Ne taraftan o aşınanın kokusunu alırsanız o tarafa yü-

29) En'am, 6/158.

30) Binyamin Abrahamov, *Anthropomorphism and Interpretation of the Qur'an in the Theology of al-Qâsim ibn Ibrâhîm. Kitâb al-Mustarshid*, Leiden- New York- Köln, 1996, s.27.

rüyün! Nerde bir kişiden lütf görürsen o adama mukayyet ol. Belki o lütfün aslına yol bulursun, olur ya!³¹

Ümitsizlik-Amel İlişkisi

Ümitsizlik konusu işlenirken incelenmesi gereken önemli bir konu da günahkâr kişinin içerisinde bulunduğu ümitsizlik durumudur. Şunu öncelikle ifade etmek gerekir ki Allah günahkâr insanın ümitsizliğe düşeceğini bildiğinden dolayı onları uyarmıştır. Bu konuda Zümer suresindeki bir âyet şöyledir: “*De ki: Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”³² Bu âyetten müminin günahı ne kadar çok olsa da Allah'ın onu bağışlayacağı açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum ümitsizlik (ye's) halindeki imanın geçersizliği ile karıştırılmamalıdır. Müminin günahından tövbe etmesiyle kâfirin iman etmesi birbirinden oldukça farklı şeylerdir. Kâfir inançsızlığında ısrarcıdır. Bunu şu âyetten anlamaktayız: “*Onlar (kâfirler) eğer tekrar, hayata döndürülseler, yasaklandıkları şeylere tekrar dönerlerdi. Muhakkak onlar yalancılardır.*”³³ Bu âyet, kâfirin ölürken iman etmesinin kendi istek ve iradesiyle olmayıp zorunlu olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kâfirler, ölürken ilahî azabı görür ve meleklerin verdiği şiddetli acıyı tadarlar³⁴. İslam âlimleri ümitsizlik, korku ve azap (ye's ve be's) halindeki imanın geçersiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak günahkâr müminin ye's halinde tövbe etmesinin makbul olup olmamasında ihtilâf etmişlerdir. Bu âyetten de hareketle ortak kanaat günahkâr da olsa ye's halindeki müminin günahlarından tövbesinin geçerli olduğu şeklindedir. Günahlara bulaşmış bir müminin son nefesinde de olsa günahlarına tövbe etmesinin makbul olabileceğine dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü Allah rahmetinden ümit kesilmemesini emretmektedir³⁵. Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşü özetle şöyledir: ‘Ben kendimi cehenneme itmişim’ ya da ‘yastığımı, dirseğimi, yanağımı Cehennem’e bıraktım’ diyen kişi kâfir olur. Çünkü bu kişi Allahın rahmetinden ümidini kesmiştir ki bu durum küfürdür³⁶.

31) Mevlâna Celaleddin er-Rûmî, *Mesnevi*, Çev. Veled İzbudak, Gözden Geçiren Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1988, c.III, s.79.

32) Zümer, 39/53.

33) En'am, 6/28.

34) “*Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve 'haydi tadın yangın azabını' diyerek canlarını alırken bir görseydin.*” Enfal, 8/50; “*Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?*” Muhammed, 47/27; “*Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, 'Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı doğru olmayı söylediğiniz ve onun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız' diyecekleri zaman hallerini bir görsen!*” En'am, 6/93; “*Hele can boğaza dayanmaya görsün! O zaman acz içinde bakar durursunuz.*” Vakîâ, 56/83–84. Bütün bu âyetler, kâfirlerin ölürken ilahî azabı müşahede ettiklerine delâlet etmektedir. Bu nedenle onların iman etmeleri ihtiyarî olmayıp ümitsizlik ve korkudan kaynaklanan ve fırsat bulununca tekrar dönülecek zoraki bir kabul şeklindedir.

35) Zümer, 39/53. Hz. Peygamberden de “Allah, kulunun tövbesini canı boğazına gelmediği müddetçe kabul eder” dediği rivâyet edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 132, 153; III, 425; V, 362; Tirmizî, Da'avat, 13, 98; Ibn Mace, Zühed 13, 30.

36) İmam Âzam, *Fıkh-ı Ekber*, Aliyyü'l-Kâfî Şerhi, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, İst. 1979, s.455.

İmam Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişiyle Allah'ın rahmetinden ümit kesen kişi arasında herhangi bir ilişki olmadığına dikkat çekerken aynı zamanda mümini de tanımlamaktadır. O şöyle der: Büyük günah işleyen kimseye küfür vasfını nispet etmek mümkün değildir³⁷. Çünkü Allah küfür ile ümit kesme kavramlarını bir arada zikretmiştir. Dolayısıyla birinin varlığını benimseyen kimse için diğerinin de mevcudiyeti gerekli hale gelir. Yaygın gelenek açısından küfür tekzip demektir; kebare işleyen kimse ise tasdik anlayışı içinde affedilmesini uman, azaba maruz kalmaktan korkan bir durumda olup, kendisinin Rabbinin rahmetinden mahrum kalacağını söyleyen kimsenin dalaletle saplanmış ve ilâhi gerçeklerden habersiz biri olduğuna kanidir. Buna göre onun tekzipçi sayılmayacağı durumu ortadadır. Aslında küfür bir şeyi örtme anlamını taşıyan bir kavramdır, kebare işleyen kimse ise rabbinin nimetlerinden hiçbirini gizlememekte ve O'nun hakkını inkâr etmemektedir. Bu yüzden onun kâfir olması söz konusu değildir. Bunun gibi iman da hem örf hem de naklî delil açısından tasdik demektir; bilindiği üzere mürtekb-i kebare hiçbir konuda Allah'ı tekzip etmemiştir, buradan onun mümin olduğu anlaşılmaktadır³⁸.

Büyük günah işleyeninin imandan çıkmayacağını savunan Mürcie “Diğerlerinin durumu Allah'ın emrine kalmıştır; O dilerse onları affeder, dilerse cezalandırır”³⁹ âyetinden hareketle Muhammed ümmetinden büyük günah işleyeninin durumunu Allah'a bırakarak, onun affedileceği veya cezalandırılacağı konusunda kesin bir hüküm vermemiştir. Onlar, genelde, Allah'ın va'dinin değişmeyeceğini, ama va'dinin değişebileceğini, bazı kayıtlarla daraltılabileceğini veya va'dde istisnanın olmadığını, sadece va'dde gizli bir istisnanın olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre sevap ve mükâfatlandırma, bir fazilet ve üstünlüktür. Allah, onu ifa eder. Va'dden dönme, bir noksanlık ve yalan olacağından Allah'ın va'dinden dönmesi söz konusu olamaz ve Allah va'dini yerine getirir. Cezalandırma ise adalettir. Allah'ın istediği şekilde tasarruf hakkı vardır. Bu nedenle va'dden dönmek, noksanlık sayılmaz, çünkü va'dden dönme fazilet sahibi ve bağışlayan birinin vasfıdır⁴⁰.

Mürcie içerisinde bir gurup da, va'din Kible Ehli için değil sadece müşrikler için olduğunu ileri sürmektedir. Mesela; Allah her hangi bir mümini kasten öldüren veya diğer âyetlerdeki tehditler, bu şeyleri bizzat haram kabul ederek yapanlar için değil, helal kabul ederek yapanlar içindir. Allah'ın va'dine gelince, o, müminler için vaciptir, çünkü Allah va'dinden dönmez. Allah için affetmek O'nun şanına daha layıktır⁴¹. Mürcie'ye göre; büyük günah işleyen, ebedi Cehennem'de kalmayacaktır. Resul'ün şefaati, Kible Ehli'nden hem mümin hem de fasık içindir⁴².

37) Çünkü Yûsuf, 12/87. âyette Allah şöyle buyurmaktadır: “Kâfirler zümresinden başka Allah'ın rahmetinden kimse ümit kesmez.”

38) Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitâbü'l-Tevhîd*, Çev.: Bekir Topaloğlu, İsam Yay., Ankara 2003, s.432-433.

39) Tevbe, 9/106.

40) Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *Makalatü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1417/1995, I, 232.

41) Eş'arî, aynı yer.

42) Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s.144-145.

Allah, gaflete kapılıp hata işleyen ve ardından samimi olarak tövbe edip bağışlanma dileyen kişinin bağışlanacağını belirtmektedir. Müminlerin işledikleri kusurun boyutları ne olursa olsun samimi olarak yaptıklarından pişmanlık duyanları Allah dilerse affeder. Bu, Allah'ın insanlara sunduğu en büyük nimetlerden birisidir. Allah, müminlere böyle bir kolaylık tanıdıktan onun ümitsizliğe düşmesi düşünülemez bir durumdur. Bundan dolayıdır ki ancak kâfirlerin Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri ifade edilmektedir⁴³. İnsan hata ve günah işlemeye açık bir varlıktır. Hata yapan, günaha giren müminin, tövbe edip Allah'tan bağışlanma dilediği takdirde üzüntü ve ümitsizliğe kapılması için herhangi bir neden bulunmamaktadır. Mümin Allah'a dua etmesini bilmeli ve bu yeteneğini hiçbir zaman kaybetmemelidir. Mümin, kendisini rızıklandırmanın, sevdiği her şeyi ona verenin, güldürenin, görebilmesini, işitebilmesini, düşünebilmesini sağlayanın, dua ettiği zaman dualarını işitip kabul edenin ve ona sayılamayacak kadar nimetler verenin Allah olduğunu⁴⁴ bilir. Mümin yaratanına karşı sürekli ümitvar bir tutum içinde olur. Dünyada da ahirette de her şeyin en güzelini ve en hayırlısını umut eder. *"İman edip salih amellerde bulunanlar ise; biz şüphesiz onların kötülüklerini örteceğiz ve şüphesiz yaptıklarının en güzeliyle karşılık vereceğiz."*⁴⁵

İmanla amel arasında sıkı bir ilişkinin olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Güçlü bir imanın ameli sonuç vermesi gibi zayıf iman ya da imansızlık ta amelsizliği sonuç vermektedir. Amelsizlik durumu ise kişiyi inançsızlığa sürükleyebilmektedir. Yani yeterli ameli olmadığını düşünen ve amel işlemeyi de göze alamayan kişinin ümitsizliğe düşmesi kaçınılmaz görünmektedir⁴⁶. Bu durum özellikle göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Ümitsizliği yakından incelediğimizde ümitsizlikte iki yönün bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu yönlerden birisi ahrete yönelik diğeri de dünyaya yönelik olmaktadır. Allah'ın rahmetinden ümit kesmek ahrete yönelik ümit kesişken dünyaya yönelik ümit kesiş de Allah'ın nimetlerinden mahrum kalış şeklinde tezahür etmektedir.

İman amel ilişkisi noktasında amelsizliğin ümitsizliği, ümitsizliğin de imansızlığı sonuç verdiğini söylemek mümkündür. Amel noktasından ümitsizlik, 'kişinin cehenneme gideceğine kesin olarak inanması'dır. Bu durumun tersi ise amele güvenmek (ucub)tir. Yani 'kişinin cennete gideceğine kesin olarak inanması'dır. Bir başka ifadeyle, yeis (ümitsizlik) 'Allah'ın rahmetinden ümit kesmek,' ucub ise 'Allah'ın azabından emin olmaktır'. Yeterli amel işle(ye)meyen kişi Allah'ın azabından korkar ve ümitsizliğe düşer. Allah'a ve amellerinden dolayı hesaba çekileceği ahirete inanan, fakat İslâm'ı yaşama konusunda kendisine söz geçiremeyen bir kişinin yakalanacağı ilk hastalık yeistir. Bu hastalığa düşen insan, Allah'ın keremini, ihsanını, affını hatırlamalı ve O'nun rahmetinin bütün günahları örtecek kadar geniş olduğunu düşünmelidir. Böylece, kendisini 'mutlaka cehenneme gidecek birisi' olarak görme hastalığından kurtulur ve yeis felaketinden uzak kalır.

43) Yûsuf, 12/87.

44) İbrahim, 14/34.

45) Ankebut, 29/7.

46) Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü's-Sekafeti'l-İslâmiyye, ys. ts., I, 167.

Ümit ve Korku Arasında Olma Durumu

İnsanın Allah'ın rahmeti hakkında ümitli olması zaman zaman onu aşırı bir ümide kapılmasına götürmektedir. İslam mezheplerinde iman amel ayırımıyla ünlenen Mürcie'nin bir kolu bu duruma düşmüştür. Onlar; 'Allah'ın vaidinin namaz kılan bir mümin için olamayacağını, Allah'ın vaidinin sadece müşrikler için söz konusu olduğunu' iddia etmişlerdir. Yine bu aşırı ümit anlayışının bir sonucu olarak Allah'ın müminlere olan vadini yerine getirmesini Allah için zorunlu görebilmişlerdir⁴⁷. Kişinin aşırı ümitle aşırıya gitmesi gibi Allah'tan korkmasının da aşırılığı iman bakımından kabul edilemeyen sonuçları doğurabilmektedir. Bu nedenle Allah'tan korku gibi ümidin de dengeli olması gerekmektedir. Ümit, hakiki olmalıdır. Hakiki ümit bir gerçekliği olan ümit demektir. Yani iman ve salih ameller bağlamında realitede ayaklarının bastığı zemin bulunan, bir veya bazı müspet sebeplere bağlı olarak kalpte oluşan ümit demektir. Bir hakikati olmayan ümide, kuruntu denilmektedir. Nitekim hadîste; "Akıllı kimse, nefisini muhasebe eden ve ölümden sonrası için hazırlık yapandır. Aciz de, nefisini hevasının peşine takan ve Allah'tan kurtuluş temenni edendir" buyrulmuştur⁴⁸.

Bazı insanlar heva ve şehvetin peşinde bin bir çeşit günahlar içinde yüzerken, şeytan onları kuru bir umut ile avutmaktadır. Onlar "*Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (Şeytan) Allah hakkında (Allah'ın rahmetiyle) sizi aldatmasın*"⁴⁹ âyetindeki tehlikeye düşmektedirler. Allah'ın rahmetinin büyüklüğü ile şeytan tarafından aldatılıp, işlediği günahlara büsbütün inhimak eden, onları gözünde küçülten ve muhakkak affolunacakmış gibi bir emniyet ve rahatlık duygusuna kapılmış olarak günahtan küfre doğru cahilâne yol alan, dinde lâubali milyonlarca insan vardır. Ümitsizlik de küfürdür, ama hakikatsiz ümit ise büsbütün kuruntudur; hele kişiyi isyanlarını küçük görmeye, oradan da vicdanın sesini keserek tövbe ve istiğfardan uzaklaşmaya ve neticede fisk u fücra rızaya götürüyor ise, böyle bir umut kuruntusu, tam bir felakettir ve musibettir.

Kişinin bu korku ve ümit durumunu dengelemek için korku ve ümit arasında olmak gerekmektedir. Bu durumu tanımlamak için '*beyne'l-havf ve'r-recâ*' ifadesi kullanılmaktadır. Mümin için ümit ve korku arasında olmak gerekmektedir. Taftazânî "mümin kötü akıbetinden korkar ve hüsn-ü akıbetini umar"⁵⁰ derken bu duruma dikkat çekmektedir. Ümit ve korku arasında olma durumu birbirinden ayrılmayan iki özelliiktir⁵¹. Öyle ki Allah'tan ümit kesilmeyeceğini bilen mümin, tövbe etmediğinde günahlarının cezasını göreceğini de bilmelidir. Ümit ve korku arasında olmadaki denge durumu Kur'ân'ın da bir tavsiyesidir. Nitekim bir âyette; "*Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet*"

47) Eş'ari, *Makalatu'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin*, I, 275.

48) Tirmizî, *Kıyâmet*, 26.

49) Fatır, 35/5; Lokman, 31/33.

50) Sa'duddîn Taftazânî, *Şerhu'l-Makasid*, (1. bsk.), Thk. Abdurrahman Amire, Beyrut 1409/1989, V, 217.

51) Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu'l-İman*, Thk. Muhammed Said b. Zağlulî, Beyrut, 1410/1990, II, 3.

etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar"⁵² ifade edilerek buna vurguda bulunmaktadır. Benzer anlamda başka bir âyet ise şöyledir: "Düzene konulmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın; Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Doğrusu Allah'ın rahmeti iyilik yapanlara çok yakındır."⁵³ Bu nedenle müminin korku durumunun ümitle birlikte olması gerekmektedir⁵⁴.

Allah'ın rahmetinin genişliğini ve azabının etkinliğini ifade etmesi bakımından Peygamberimiz de şöyle buyurmaktadır: "Müminler Allah'ın azabını ve azabının miktarını bilselerdi hiç biri Cennet'i ümit etmezdi. Kâfirler de Allah'ın rahmetinin ne kadar çok olduğunu bilselerdi hiç biri O'nun rahmetinden ümit kesmezdi."⁵⁵

Sonuç

Birçok bireysel ve toplumsal zararları olan ümitsizlik insanın psikolojik hallerinden birisidir. İç dünyasında iniş ve çıkışlar yaşayan insan zaman zaman ümidini kaybedebilmekte ve her şeye gücü yeten sonsuz kudret sahibini unutabilmektedir. Allah'ın varlığı ve birliğine inanmak O'nun sıfatlarına inanmayı da beraberinde getirdiğinden dolayı bir Müminin Allah'ın sonsuz kudretinden ümidini kesmemesi gerekmektedir. Allah'ın rahmetinden ümit kesmek bu nedenle bir iman konusudur. İman kişinin tüm benliğini ilgilendiren bir durum olduğundan dolayı kişinin ümitsizlik hali iman açısından çok önemli bir yer işgal etmektedir. Başka bir ifadeyle kişinin ümitsizlik içerisinde olması onun imanıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle iman tanımlamalarında ümitsizlik durumu sürekli olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Ümitsizlik durumu imanın değerini yitirmesine ve gerçek bir imanın elde edilememiş olmasını göstermektedir. O nedenle inanmayan bir kişinin ölümle karşı karşıya kaldığı son andaki imanı geçerli bir iman olarak kabul edilmemiştir. İmanda yakîn esas olduğundan dolayı şüphe gibi ümitsizlikle (yeis) de iman mertebesine ulaşamaz. Çünkü yeis durumundaki bir kişinin özgür iradesinin olduğunu söylemek imkânsızdır. Özgür iradeyle gerçekleşmeyip korku ve ümitsizlikten dolayı zoraki kabul gerçek bir iman olarak kabul edilemezdir. İnsanın zaman zaman da olsa ümitsizliğe düşmesi mümkündür. Bu nedenle insana sürekli olarak ümit telkin edilmeli ve onun benliği ve iradesi kendisine hatırlatılmalıdır.

52) Secde, 32/16.

53) Araf, 7/56.

54) Salih b. Abdulaziz, *er-Temhîd li Şerh-i Kitab-ı Tevhîd*, (1. bsk.), Daru't-Tevhîd, 1424/2003, II, 38.

55) Buhari, Rikak, 11/301; Müslim, Tevbe 23 (IV, 2109).